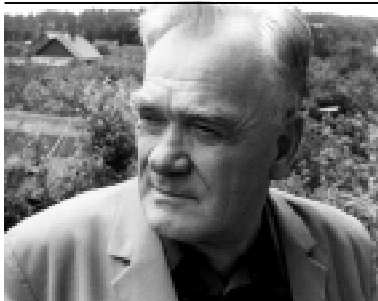

Максім Лужанін

...неяк дзіўна: нічога не шкада
і няма ніякай крыўды...

Неспарадкаваная хата

Усе гэтыя нататкі, як і мноства іншых, перадрукаваных на машынцы, накіданых убезладзь алоўкам – павінны ўвайсьці ў “Неспарадкаваную хату” – кнігу думак, назіраньяў, праўды і выдумкі, радкоў, запазычаных у разумных людзей.

Sine ira et studio – так і настараюся запісваць, паводле наказу рымляніна Тацыта. І – ніводнага дня без радка: Nula dies sine linea.

А паколькі мы ня рымляне і на асаблівую даўгавечнасьць не разьлічваем, перайначу: ніводнай гадзіны без радка.

Усплыла думка, успамянулася слоўка, прыгадалася аблічча – занатуй.

Здаецца, абы што, а натуй. Не цябе будуць чытаць некалі, а па табе прачытаюць твой час.

З Богам, чалавеча!

Публікацыя
Тамары
МАЛЮЧЭНКА.

III

Мы ўсе – члены Саюзу і Літфонду – маем права на ільготныя пунцёўкі і яшчэ сякія-такія прывілеі.

А вось льготы на пісаньне няма і ня будзе. І ня трэба. У імя літаратуры.

III

Дзякуй яму! Таму, хто (не пасьпеў паглядзець прозьвішча) зрабіў на тэлебачаньні школьную праграму пра Касьцюшку.

З мноствам людзей, на вуліцы і ў шэрагах, пад бел-чырвона-белым сьцягам, і з «Пагоняй» у руках і нават у вышыванках, мужчынскіх і жаночых. І на фасадах – сімвалы ў поўнай красе.

І – журлівая нота: «Разьвітаньне з Радзімай» Агінскага. Колькі жыву, нічога бліжэйшага душы ня чуў.

Гэта, відаць, ад прадчуваньня сапраўднага разьвітаньня з Радзімай. Ды не ўкапаць у дол!

III

Свабода! Хто пра яе ні марыў, ні ўслаўляў, ні адваёўваў словам і зброяй! Нават чуючы над галавой павеў крыльляў чорнай госьці.

Гэта, відаць, поўная разняволенасьць духу, думкі, памеру, справаў.

«Зайздросьчу свабодзе нават той вароны, якую са свайго акна бачу на сьнезе», — гэта Кастусь Каліноўскі. Пісаў з турмы ў перадсьмяротнай запісцы, калі верыць Людвіцы Радзевіч (Ямант) у «Голасе радзімы» (№ 1, 1988).

Як нам праз сто гадоў чытаць гэта?

Што нас можа чакаць заўтра?

У друку зьявіўся дакумент: высновы камісіі адносна падзеяў 3 лістапада 1988 году, калі з міліцыяй, з пажарнымі машынамі, дубінкамі і, гавораць, з удушальнымі газамі разганялі мітынг моладзі каля Маскоўскіх могілак.

Ці быў крымінал у тым намеры моладзі? Хлопцы-арганізатары, як і належыць, пыталі дазволу наведаць магілы Машэрава, Куляшова, Макаёнка, ушанаваць памяць «Дзядоў». Многія выканкамы гораду адмовілі: маўляў, будзеце замінаць мерапрыемствам самадзейнасьці па адзначэньні Дня камсамолу. Як быццам не праводзяцца і не прыпадаюць на адзін дзень шматлікія нашы сходы і зьезды, і большыя і меншыя мерапрыемствы гораду і краіны?

На мой старэчы розум, узяў бы камсамол дый далучыўся да высакароднага ўшанаваньня памяці нябожчыкаў. Больш за гэта: стаць на чале высокага памкненьня, надаць яму належны патрыятычны

накірунак. Папярэдзіць які-небудзь неабдуманы, залішне востры, а то і афарбаваны ў чужыя нам колеры крок.

Ня здарылася так, шкада! Гарадскія ўлады на ўсю сілу тужыліся не дапусьціць, забараніць, зганьбіць разумны і духоўна высокі пачатак. Арганізавалі мітынг – тыя, хто вызначыўся ў распачатым руху за беларускую мову і школу. За стварэньне мемарыялу памяці ахвяраў сталінскіх рэпрэсіяў, за ахову прыроды і помнікаў. Можа і ўзьнікла яма нязгоды між імі і камсамолам, ісьціна ўсё роўна адчыніць дзьверы.

Каб ісьці далей у свабоду. Думаў пра гэта, ідучы ў ЦК па выкліку Першага (17.11.88). Што яму скажам, што пачуем? Бо бяз волі Першага ў нас нічога ня робіцца.

|||

Маскоўскі прэм'ер Чарнамырдзін даволі рашуча гаворыць пра злачыннасьць. Толькі гаворыць. А ў судах цацкаюцца: ці не перабраў належнай меры, каб абараніцца. Ну, перабраў. А што рабіць, калі б прамарудзіў, баронячыся, дык разьвітаўся б з жыцьцём сам. У Амерыцы паліцыянту ніхто не ўпікне за тое, што адправіў на той сьвет злачынцу ўдарам дубінкі. Але ж злачынцу! А ў нас б'юць мірных людзей за герб і сыяг, за крок у бок.

Сьледчы пасьяля вайны расказваў. Даволі вядомы рэцыдывіст трапіў да яго адразу пасьяля вайны.

- А дзе ты ў акупацыі быў?
- У Менску.
- І гэтак жа краў?
- Што вы! Немцы стралялі на месцы.

|||

Зноў і зноў радуюся нашай мове. Колькі запалу мае яна, каб азначыць поры году, розную гаспадарчую працу, духоўны стан чалавека і настрой яго памочнікаў, хатняй жывёлы.

Цярпеў чалавек і выказваў, як яму балела, калі яго б'юць – пугаю, поясам, путам, повадам:

- таўкуць* – таўкачом, як крупы ў ступе;
- пераць* – цяжкімі пранікамі, як бабы палатно;
- лупцююць* – бічом;
- засьвецяць* – друкам;
- спляжаць* – абы чым, але б'ючы доўга і моцна.

Цяжка было на сэрцы ў чалавека ці хворасьць душыла і ён: мучыўся, пакутаваў, сумаваў, журыўся, качаўся, журбоціўся, тужыў, бедаваў.

І адпаведна выліваў свае згрызоты: плакаў, енчыў, скуголіў, крычаў і сьпяваў, жаліўся ці жальбаваў. Для сьветлага, лёгкага, яснага

ў народу знайшлося менш слоўцаў: радасьць, каханьне, любоў, пашана, сябраваньне, забаўленьне.

Што ж тычыць жывёлы, дык і тут паклапацілася мова, каб азначыць галоўныя падзеі ў яе жыцьці: «вясельлі» і «радзіны». Шлюбная пара і зьяўленьне на сьвет патомства:

кабыла – ставіцца ці патрабуе і жарэбіцца;

карова – бегае і весяліцца;

сьвіньня – гукаецца і паросіцца;

авечка – меркеча і коціцца;

кошка – марцуе і коціцца;

сучка – чайнюе і шчэніцца.

Першае азначэньне відавочна паходзіць ад паводзінаў маці (бегае, гукаецца), другое – ад імені дзіцёнка (жарабя, парася, кацяня).

Запісваю, хоць ніякай Амерыкі для шмат каго тут, вядома, не адкрываю. Проста самому робіцца відней: колькі ўкладзена глыбокага зьместу ў кожнае слова. І шкада робіцца чытача Тлумачальнага слоўніка: у якіх няўмекаў выбіраліся сказы, якраз у тых, хто сапраўднага, народнага значэньня слова ня ведае і ўжывае скажонае, адваротнае сэнсам.

Адгарнула старонка на слове «пляж». Ні ў кога нічога больш нязграбнага не знайшлі, выкалупалі ў В. Вольскага. І пазначылі *f*, што азначае французскае *plage*.

А поруч стаіць “пляга”. Паходжаньне – непазначанае, хоць і варта было. Належыць яно лацінянам, якія ўкладалі ў яго такі ж сэнс, як і мы – няшчасьце, перашкоды і адначасна ўдар, ад якога робяцца раны. А прыклады, як быццам Коласа і Лобана не хапіла, зноў вышукваюць у Вольскага.

111

Ці гэта нешта зусім новае, сапраўды патрэбнае сучаснаму чалавеку, ці я ўжо безнадзейна састарэў духоўна. Але як лічыць гэта за паэзію ці за прозу?

«Версэты і вершаказы» Алеся Разанава ў «ЛіМе» — цэлая палоса. А якая розьніца паміж імі: і ў тых, і ў тых – ні думкі, ні формы.

«Чаго няма, таго няма», – кажа прымаўка, і колькі шырыні ў ёй! Няма ня толькі на бяседным стале, ня толькі ў хаце, сваёй ці суседскай, а і ў краме, і ў горадзе, і ва ўсім сьвеце – наогул не існуе.

Можа, адзін ці два проблескі нечага даступнага і блізкага на вялізнай плошчы газетнага аркуша: «Чачэнская куля» і «Спрадвечны пыл». Дый то разбэрсанае штосьці, не даведзенае да формы. Разумею аўтара: зарыфмуй ён гэта, атрымаецца сярэдні вершатвор з патугамі на філасофію. На жаль, саматужную, далёка не заўсёды самастойную.

Сапраўды: вершаказ «Мёд». Пасядзеўшы над слоўнікам, выбраў

назвы гэтага цуду сумеснай працы пчалы, кветкі і сонца. І паспрабаваў паводле гучанья слова на розных мовах перадаць смак мёду. Нялёгкая ношка, дай бог падняць! Але каб данесьці яе да чытача, трэба паспытаць тога мёду самому, хоць бы літоўскага ці ірландскага, бо з адных кніжак не пачуеш смаку. А праславянскі і стараіндыйскі мёд інакш, як па пісьмовых крыніцах, не пасмакуеш.

Ды хоць бы свайго, беларускага, поўнай лыжкаю зачэрпаў чалавек! Не пісаў бы, што гэта «нямая мелодыя, якая гучыць адно таму, хто ім ласуецца». Бо ўведаў бы, што апрача соладу мёд мае ня менш вабную якасць – выключны пах. Унясуць у сенцы начоўкі сотаў з толькі што падгледжаных вульляў, дык мазаць мёду на агурок не захочацца: стаяў бы і стаяў – не надыхаешся! І зусім гэта не «нямая мелодыя», хіба ў тым сэнсе, што як пакаштуеш мёду, мову адбірае, няма словаў, каб пахваліць, хаця б з большага вызначаць, якая гэта смаката. А што за мелодыя будзе ў хворага, ён жа не ласуецца, а лечыцца – няма ж такой хваробы, калі б не дапамог гэты здаўна вядомы лекавы сродак.

І яшчэ крыху пра незаўважаны аўтарам пах. Колькі мядоў, столькі пахаў. Адзін пахне кветкаю акацыі, другі – грэчкай, трэці – ліпаю. Нарэшце верасовы – над усімі мядамі мёд, над усімі пахамі пах.

Не кажу пра паўднёвыя мяды. Незраўнаня пахі іх адразу змушаюць на кіславодскім рынку кіравацца ў мядовы рад. А там! Вялікія соты, маленькія рамачкі, белыя і жоўтыя брыліны, цвярдыя, хоць сякерай сячы, бідоны цэджанага, святлейшага і цямнейшага, поўныя дзякуючы подзьвігам пчалы. І пахне гэта ўсё альпійскай чысьцінай крыніцаў, воблакамі і кветкамі горных далінаў і схілаў.

Цяжка, амаль немагчыма разлучыць у мёдзе смак і пах. Яго нельга ня ўнюхаць, нельга ня ўнесці ў характарыстыку славутай ежы, ласунку і лекаў.

Нязручна ўпікаць здольнага чалавека, а нельга не сказаць: на вычитаным з самых лепшых кніг свайго дому не пабудуеш, які б ты майстар ні быў. Будоўля свая ўдаецца, калі дойдзі дайшоў да ўсяго сам: адчуў сваім сэрцам гора, убачыў сваімі вачыма неба, здабыў гарбом уласнай душы вопыт. Іначай – нічым не залапіш няшчыльнасці паміж асэнсаваннем зьявы і яе слоўным выражэннем, як ні імшы ці ні тынкуй пабудаванае. Словам, здаецца мне, можна карыстацца ўжо знойдзенымі спосабамі, дамагацца ісціны, інакш кажучы, прымаць вядомую метадалогію, але ні ў якім разе не фактуру, матэрыяльную. Яна павінна належаць твайму часу, а значыць, табе самому, твайму сучасніку: думка, пачуццё, слова, успрыманьне, адносіны між людзьмі і краінамі, – ня варта аддаваць гэта палітыкам. Адным чынам, тварэц павінен мець усё ўласнае: ад кораня да верхавіны, ад першага крыку дзіцяці да першага пацалунка і да апошняга – у лоб, нябожчыку.

Прыкладаў не зьлічу, вазьму кнігу, разгарну: Вергілій дыхне сваім часам, а Гамэр – сваім.

Не ўдалося адчуць, у якім часе карэньне Алеся Разанава, не скажу,

у якім, аднак, баюся, у даўно мінулым. То грэцкімі мудрацамі павее, а найбольш кітайскімі ці індыйскімі. Чытаеш, і ўсё просяцца Пастэр-накавы радкі на вусны: «Якое, мілыя, у нас тысячагоддзе на двары?»

Відаць, няшчылнасьці ў Разанава паходзяць ад неадпаведнасьці матэрыялу спосабам апрацоўкі яго. Гэта ж ня толькі ў вершаказе «Мёд», а і ў «Слупе». Чаму беларускі слуп лупаціцца, ён жа сьляпы? І неаблупленае, неакоранае, бярвяно ніколі ня будзе слупам, яго не ўкапаюць у плот, не паставяць у тэлеграфную лінію. Калі гэтую развагу прыняць за іншасказаньне, дык тым больш не патрэбна логікі.

Наастатак горкая заўвага, найбольш для сябе. Задумы, душы для напісаньня твору замала, трэба, каб выспела яна, стала паэтычнай, а значыць ператварылася ў пачуцьцё. А тады – абавязкова, і ня ты адзін, а многа хто абліецца сьлязамі «над вымыслам». Або намагайся, як хора-ша сказаў Гогаль: «...Чем предмет обыкновеннее, тем выше нужно быть поэту, чтобы это необыкновенное было, между прочим, совершенная истина».

У гэтым усе сакрэты нашых няўдачаў. Надзвычайнай і ў той жа час чыстай праўды хочучь і чакаюць людзі.

Алесь Разанаў шукае дарогі да гэтага. Няхай ягоныя намаганьні не супадаюць з маімі ўяўленьнямі пра паэзію. Але ў ягоных радках чутна агромністая праца галавы і рук, чуён крок мастака. Бо возьмеш часамі ў рукі якую-небудзь аповесьць, пагарташ і кінеш у цёмны куток. Тым часам выдавецтва павінна было б рабіць прасьцей і прымаць такую пра-дукцыю на вагу і перапраўляць на пераробку ў паперу для добрых кніг.

111

П. падаў у суд. І высудзіў ад свайго маладзечанскага крыўдзіцеля 2 мільёны і прабачэньне з агалашэньнем у СМІ. Мала таго: зьменшыў адсуджаную суму ў 10 разоў, бо паклёпнік – інвалід вайны, і грошы ня ўзяў сабе, а перадаў на хворых дзяцей.

Рад за праўду і за асобу – высакародна. І дыпламатычна. Выбар-шчыкі ўбачылі, што ён за чалавек і аддалі яму галасы. Стаў дэпутатам. І гэта ў той час, як БНФ літаральна загрымеў, на жаль.

Хоць бы «Свабоду» сваю ўтрымалі. Тыраж яе падпірае «звяз-доўскі», звыш 90 тыс. А гэта нешта важыць. Бо чытае нумар многа больш людзей, чым выпісвае, а расказвае адзін аднаму яшчэ больш.

Ці не падаць і мне ў суд? Зірнуў на вершы Г. – усе на ўзроўні «бар-р’еру Дзеружынскага». І раптам: «Народ». І пачынаецца з радка «На-род! Калі ты ёсьць народ». Адкуль бы гэта ў яго? На паверку выйшла, што радок гэта – мой. Надрукаваны ў «Народнай газеце» аж 15 кра-савіка 1994 г. Больш за два гады спатрэбілася чалавеку, каб падхапіць настрой і накірунак думкі. Не ўдалося толькі перанесьці заклік – ста-яць за сваё. Дарэчы, гэты мой покліч душэўна сустрэлі студэнты ў Варшаве – слухалі ўстаўшы.

Ня буду судзіцца, ня варта. Гонару ў яго не саб’еш, ён гэтай якасьцю не ўладае. Праўда, ня шкодзіла б высудзіць крыху і перадаць

дзецям, як зрабілі ў Маладзечне. Аднак лепш абыдуся сам: пашлю малым свой бліжэйшы ганарар.

111

«Чорт догадаў мяня родзіцца ў Расіі з умом і талантам».

Успомніў гэта пушкінскае, і зноў апякло: ці не ўзьнікала калі такая думка ў самога?

Праўда Ваша, Аляксандр Сяргеевіч, сто разоў праўда! Дзе больш можа зарабіць стусаноў чалавек, як не на радзіме. І ўсё ж такі трымаецца за яе, любіць, кладзе галаву за яе на калодку ці падстаўляе грудзі, каб, барані божа, куля ў яе цела ня ўцэліла.

Але, Аляксандр Сяргеевіч, хоць і горка казалі, а без яе і дня не пражылі і пазней спавясцілі аб гэтым. Таксама ж і другі вялікі Аляксандр, любові да якога не магу ўтоіць перад Вамі, вяртаючыся з-за мяжы, адчуў, дзе ён: «Это она – несчастная моя Россия, заплёванная чиновниками, грязная, забитая, слонявая, всемирное посмешище. Здравствуй, матушка». І на ўсю сілу пацвердзіў: «Да и такой, моя Россия, ты всех краёв дороже мне».

Ня шмат набыўся за акіянам і Ваш цёзка, памкнуўся быў сказаць – трэці Аляксандр, ды не асьмеліўся перад Вамі, і павагі да яго хапіла. Колькі ні перацерпеў на радзіме гэты вядомы рускі чалавек, можа занадта рускі, а сам з дому ня выехаў, выпасажылі, як пісалі газеты, гвалтам. Церпіць ён і цяпер: пазбавілі мовы на тэлебачанні, вярнуўшы цензуру, супраць якога ён абураўся. Церпіць і думае аб Расіі, як лепш, па ягонаму, крыху старамодна, «обустроить» бацькаўшыну.

Ужо, мусіць, нікуды не паедзе. Хіба што за агароджу Нова-Дзявочага манастыра, бліжэй да дружбака, чацьвёртага Аляксандра, Твардоўскага.

111

Дайшлі рукі і да кнігі «Беларуская мова». Самае галоўнае – зараджэньне, асаблівасьці, адметнасьці мовы, разьвіцьця яе – асьветлены на колькі сілы ставала ў нашай навукі.

Але ж – поступ! І не малы.

Таму можна і нават трэба дараваць складальнікам не заўсёды ўдалыя персаналіі. Магчыма, лепш было б адыходзіць не ад агульнай характарыстыкі пісьменьніка, а ад практыкі і ўмельства яго карыстацца моваю, рушыць яе наперад у сэнсе стварэньня і пашырэньня лексікі, а таксама ў асваеньні і ачышчэньні фразеалогіі.

Для гэтага патрэбны дасьледаваньні і перад усім дасьледчыкі. Іх пакуль ня так і шмат. Пагартаньні гэты тоўсты том, можа здацца, што Карскі і Гарэцкі зрабілі менш для ўспомненай мэты, чым Сяднёў, Макаёнак або Лужанін. Бо ўвагі для двух першых асобаў: класіка мовазнаўства і класіка прыгожага пісьменства, гісторыка літаратуры, складальніка слоўнікаў, адчуваецца куды менш, чым да трох названых ніжэй.

Сэнс артыкулаў, па-мойму, у тым, каб паказаць, як і чым

пісьменьнік у сваёй рабоце пашырыў, узбагаціў, падправіў, падчысьціў мову, навучыў абыходзіцца з словам, ды не пабаяўся свайго, чутага і здуманага.

Купала і Колас сваёй агромністай здольнасьцю служылі гэтай мэце, яны малявалі мовай вобразы і краявіды і вучылі таму малодшых. Чорны з Калюгам – незраўнавальныя філолагі з выключным майстэрствам выяўляць і падкрэсьліваць адценьні слова.

Мусіць, у такім кірунку і варта падкарэктаваць наступнае выданьне, калі яно адбудзецца ў гэты скрутны час.

Што ж тычыць закідаў у бок уступнай прадмовы і рэдактуры, дык ці варта працягваць іх? Энцыклапедыя мовы выдаецца ўпершыню, усьцерагчыся ад няпэўнага кроку цяжка. Дый не такі час цяпер, каб скубці адзін з аднаго беларускую поўсьць.

Мову трэба сьцьвярджаць і бараніць усім нам, хто як дуж. Ствараць яе чыстаю душою... Разам. Гуртам.

III

Карпюка няма. Адсутнасьць яго горка адчуваецца. Ён быў заўсёды да сэрца мне, высокі, зграбны, з добрымі вачыма і ўсьмешкай. Гэта не замінала яму рабіцца ўмомант калючым, калі нешта выходзіла не па праўдзе, той, якое трымаўся і вымагаў. З ім можна было сябраваць.

Магчыма, гэткае ўяўленьне Аляксея Карпюка як асобы прыйшло да мяне пазьней. А перш за ўсё запомніўся ён з прозьвішча. Малады празаік, аўтар ці ня першай надрукаванай аповесьці «Данута».

Больш блізкія адносіны, чым здароўканьне на сходах і паседжаньнях прэзідыумаў СП, у нас ня склаліся. Ён кампаніяў пазьбягаў, быў абсцынент, у губу нічога ня браў, як многа хто (Танк, Таўлай, Шах) з моладзі, якая ў Заходняй байкатавала вырабы дзяржаўнай манаполіі (гарэлка, запалкі, тытунь), каб падарваць хоць гэтым ненавісны са-нацыйны лад. Да таго ж, не было часу: ён прыязджаў на дзень-два з Гародні і больш трымаўся сваіх, «заходнікаў», Танка, Брыля.

Чытаў у «Нёмане» ягонае «Разьвітаньне з ілюзіямі», толькі пачатак. Але абяцаў ён большае. Рэзка высветленая праўда, не шкадуе ні сябе, ні іншых, выгортвае з душы ўсё, дзе адчувае стрэмку. Мусіць, акрамя «Сповідзі» Ларысы Геніюш нічога такога ў нас не было. Бо раманы і ўспаміны былых лагернікаў, безнадзейная рыфмоўка і блізка не стаялі ад такой бязьлітаснай праўды.

Відаць, дапішацца больш, калі дачытаю. А зараз успаміны – свае.

Слухаць Карпюка на пісьменьніцкіх сходах сыходзіліся ўсе, хто б дзе ні быў, нават самыя заядлыя чаркапівы вылазілі з бару і кафэ. Ён заўсёды гаварыў пра тое, што абыходзілі іншыя, называў прозьвішчы людзей пры вялікай уладзе, пісьменьнікаў і непісьменьнікаў. Кожнае выказваньне яго выкрывала нейкую несправядлівасьць, абьякавасьць, крыўду людскую. Ня ўсё гэта, аднак, мела цывілізаваную форму, і

каб было выказана іначай, было б прынята і ўлічана, не ўспрымалася б як чарговы выбрык правінцыйнага дзівака. А былі і перакосы.

Тым ня менш Карпюк не спыняўся перад закідамі ў бок усемагутнага П. Броўкі і многімі паважанага Кандрата Крапівы. Апошні, сутнасьці Карпюкоўскіх прэтэнзіяў да яго ня помню, выступаючы, між іншага кінуў: «Тут таварыш Карпюк чхнуў мне на лысіну. Наколькі гэта прыемна, ён дазнаецца сам, калі застанецца з такою ж колькасьцю валасоў, як у мяне».

Рогат і воплескі пазбавілі Крапіву ад тлумачэньняў, і беспадстаўныя, па-мойму, улічкі скасаваліся.

А Броўка пачаў пярэчыць, бо падставы для папрокаў, відаць, існавалі, ды і трэба ж было неяк узяць свой кіраўнічы верх. Карпюк выслухаў і запрапанаваў: «Давайце, Пятро Усьцінавіч, пасядзем голымі с... на гарачыя патэльні. Хто даўжэй высядзіць, таго й праўда».

На гэты раз плясканьне ў ладкі і сьмех былі адрасаваны Карпюку, аднак Броўка пасьміхнуўся ў адказ: «Добра, добра, я згодзен».

Вядома, да такой беларускай дуэлі не дайшло, толькі Макаёнак прыдумаў варыянт. У двух сумежных пакоях Саюзу грэюцца дзьве патэльні, арбітр, Іван Шамякін, дае сігнал: «Гатова!». Адважны Карпюк расшпіляе порткі і садзіцца, Броўка, зрабіўшы выгляд, нібыта робіць тое самае, зацягвае папружку і кідае арбітру, свайму афіцыйнаму намесьніку: «Ведаеш, Іван Пятровіч, цяпер ты трохі пасядзі, а я ў ЦК зьбегаю, выклікаюць».

Дачытаў Карпюка. Усюды рэзкі голас праўды. Дзякуй табе, чалавеча! Хачу адно сказаць, што тое-сёе падаецца завужана. Часамі толькі свая крыўда і тыя, што чынілі яе. Праўда, і праз гэта прачытваецца час і асяроддзе, але можна было і трэба было абагуліць. Ён гэта мог. А так, той-сёй будзе чытаць не без цікавасьці, але ўспрымаць, як невылімант пакрыўджанага.

Усё ж, кніга стала ў лік трох найболей удалых.

Першая – Анастасіі Цьвятаевай, яна ўся ў гэтай споведзі. І што вельмі дорага: гора сваё перабывае цераз дабрата людзей, блізкіх і далёкіх. А праз гэта выразна бачыш і тых, хто чыніў благое.

Другая – «Споведзь» Л. Геніюш, змушае схіліцца перад дабратаю жанчыны: корміць апошнім кавалкам, дорыць апошняю анучку, рада рабіць хоць што прыемнае, – скажам, успомніць дзень нараджэньня і адзначыць – сьпячы з нічога пірог, падараваць хустачку. А наогул, яна – трыбун, і ў кнізе чуцён плач па гэтай сваёй якасьці.

Успамянулася. Нейкі кіношны банкет на фабрыцы-кухні. Трохі падмацаваліся, перапынак перад новаю порцыяй ежы з півтом і вальс.

Некалькі параў кружацца, хто пахаджае, большасьць падпірае сьцены. І ўсе пасьмейваюцца.

Прыглядаюся. Невысокі Аркадзь Куляшоў круціць высокую і магутную ў параўнаньні з ім Нону Мардзюкову. Хутчэй яна яго. Дакруціўшыся да нас з У. Коршам, яна амаль і пасадзіла партнёра на крэсла: наце, маўляў, ваша сцэнарнае кіраўніцтва, яно мяне не павалачэ.

Успомніў Куляшоўскія радкі (не пра яе):

Была в Орше.
Виделась с Коршем.
Очень сморщен.
Лучше Поршнев.

Поршнеў быў дырэктар карцін, сімпатычны здаравец.

111

Каса сьвішча, трава вяне,
На тым пнішчы капа стане.

Адкуль выпісаў ці ад каго пачуў, не ўспамінаецца. Але і не адчэпліваюцца радкі каторы ўжо дзень. Усё ўмеў народ: і папарабляць, і паўсьміхацца пры чарцы, а часьцей на рабоце, пасьпяваць. Калі ня тут жа складзенае ў часе працы і ў яе рытме і духу, дык пачутае ад старэйшых, суладнае з цяперашнім захадам і настроем. Ды як складзенае!

Паслухайце адно. «Каса сьвішча», – адзін мах касою, спрытны, хуткі, нават з перайманьнем гукаў свае касецкае зброі – інструментоўка на тры «а» і два «с».

«Трава вяне» (так і хочацца напісаць «ўяне», як гаварылі дома). Гэта ўжо не зразаньне з кораню, а адкладаньне ў пракос, сам гукавы малюнак сьведчыць: два мяккія «в» разам з «я» і «е» касуюць пачатковае значэньне гукаў «тра», што засталася ад энергіі папярэдняга дзеяньня, зразаньня.

«На тым пнішчы капа стане» – тут гукі ідуць мякка, дапасавана да далейшага пераўстварэньня травы ў сена. Яе, вялюю, з пракосаў разьбіваюць. Гэта – тэрмін, азначае – разграбаньне пракосу, пасьціланьне яго пластам на пакошу. А дзе стане капа? Не на сенажці, не на пакошы, а там, дзе расла скошаная трава, на пнях яе, што засталіся на выкашанай мясьціне. Гэтае пнішча зьмяшчае ў сабе куды больш, чым адразу схопіць вуха. А менавіта: выкашана чыста, значыць, можна сьмела класьці капу, не нацягне зьнізу расою.

Сам я ніколі не асьмеліўся б сказаць замест пакоша – пнішча. Слоўнікі тлумачаць: гэта павелічальнае ад пень, вялізны, або зламаны недзе ўнізе камель.

А тут вось як хораша і дакладна: пнішча – сухія рэшткі травы, амаль карэньчыкі. Пні травы. І як удала замяняе пнішча нязрабную кальку – лесасека!

Многа чаго добрага ўмеў наш народ і ўмее, хоць і адвучваецца сам і яго адвучваюць гвалтам ад спаконвечнага майстэрства тварыць мову, адбіраць са здабытага найбольш зьмястоўныя і мілагучныя зьвенчакі.

Хоць бы тыя два радкі: унутраная рыфма, ды якая: сьвішча – пнішчы.

Народная паэзія ведае найпрыгажэйшыя асанансы:

Ой, ляцела **пава**, у садочку **ўпала**.
Паарала **дзяўчына** мысленькамі поле.
Чорнымі **вачыма** ды **завалачыла**.
Расла ў лесе **сосна**,
Тонка, не **выросла**.

Дысанансы:

Дзе пайшоў мілы **за лес**,
Чорны вочанькі **занёс**.
І сьлядкі свае забраў.

На капустаце дробна **лісьце**,
Памаленьку, хлопцы, **лезьце**.

Пайшоў дзед у **грыбы**,
Баба ў **апенькі**,
Знайшоў дзед **тры рублі**,
Баба ні **капейкі**.

Ой, узьдзе высок **авёс**
Тады прыду ў госьці **да вас**.

Складаныя рыфмы:

Не шчабячы ў **яліне**,
Не задавай **жалю мне**.

Дактылічныя і гіпердактылічныя:

Адзін старшы братко **выкупоўваецца**,
Серадольшы **выхітроўваецца**,
Самы мен(ь)шы **прыбіраецца**,
З айцом, з маткаю **прашчаецца**.

Часамі абыходзяцца і так, не прыпадабняючы гучаньня ў канцы радкоў:

На саломе качалася,
Мне нічога ня сталася,

Зялёнае сена
Яно мяне зьела.

Сена і зьела, дзе сугучча, хіба на галосных е і а! А тым часам, услухаўшыся, заўважаеш, апошнія радкі сугучныя цалкам: *зялёнае і яно мяне*. Гэта падмацоўвае ў гучаньні *сена і зьела*.

У нашай паэзіі такога не дасягаў ніхто, акрамя Дубоўкі.

О, Беларусь, мая шыпшына,
Зялёны ліст, чырвоны цвет,
У ветры дзікім не загінеш,
Чарнобылем не зарасьцеш.

Відочнай сугучнасьці – ані знаку, а ўся страфа звонкая, быццам выкута з аднаго кавалку металу, уся з аднаго пачуцьця.

Не шкадуючы, паліў яе крывёю майстар, зусім малады яшчэ.

Да сьледстваў, этапаў, лагераў, сталяроўваньня ў вечнай высылцы, дзе сваімі рукамі пабудаваў хаціну, нарабіў неверагоднай велічыні і моцы куфраў, што, пераехаўшы ў Менск, падпіралі высокую столь мае кватэры.

А каб не адабралі ў яго маладосьць, колькі б «Шыпшын» вырасла праз ягоны Талент!

111

Наўкола сыходзяць у дол людзі: каго ведаў добра, каго менш. Раўня па ўзросьце і маладзейшыя. Жыву, а пад нагамі зыбаецца зямля. Ня толькі адна, некалі вялікая і дужая краіна разломваецца на кавалкі, сьвет увесь стаў тарчма, сьпешна дажоўваючы ці не апошні на сваім вяку хлеб, пералічваючы потнымі пальцамі золата, якое з хвіліны на хвіліну можа стаць непатрэбным. Дажыліся і дабіліся. Дабілі матухну зямлю людзі ўласным одумам. Войнамі, звыштэхнікай, ядзернымі рэактарамі, дачаснымі рэвалюцыямі і запозьненымі дэмакратыямі, звышбудоўлямі літаральна і звышбудовамі ў грамадстве – кожная краіна на свой узор намагалася прыйсьці да ўсеагульнага дабрабыту, шчасьця, як прызвычаліся казаць, сьветлай будучыні.

В случае главной утопии, –
(В Азии этой, в Европе ли?), –
Нам то она не гроза:
Пожили, водочки попили,
Хватит уже за глаза...
Жаль, вроде песни той, – деточек,
Мальчиков наших и девочек...

Далей – не выпісваю, думаецца, Твардоўскі добра бачыў і хрысьціў «сьветлую будучыню», ямчэй, чым робіць прэса ў нашы часы, з далёкага 1969-га, калі трымаў баі з нягеглымі ідэолагамі (Суслаў, Шаура) за часопіс, творы, а значыць – і за сябе. Асобу з самастойнай думкаю.

Жыву. Раней думаў: жыць – значыць пісаць. Цяпер і пісаць ня хочацца. Нават для сябе, у сшытак. Нацыя духоўна амаль зьвялася, зараз пачне выміраць фізічна. Ня доўга чакаць, у наступнае пяцігоддзе пачнём сыпацца, страшна падумаць як. Хоць бы праклясьці пасьпець таго, хто спыніў перасяленьне беларусаў з апрамененых, забруджаных радыёнуклідамі родных мясьцінаў. Былі ж гатовыя саставы, вагоны, ня спалі шафёры, машыністы, вылучаныя адказныя за перасяленьне. Казаў работнік абкаму, ён адказваў за Любаншчыну. Можа і не Сьлюнькоў – у вершы маім «ніхто» – вінаваты, хутчэй той, хто над ім, кінуў: «Мы да такіх зрухаў не падрыхтаваныя». Сьлюнькову за паслушэнства ўсьміхнулася некалькі гадоў пабыць у Палітбюро, а беларусам глянула ў вочы сьмерць.

Што цяпер важыць тое адсяленьне на 30-60 км! Пошасьць распаўсюдзілася ня толькі па нашай краіне, а і за мяжу былога Саюзу. З харчамі (на забруджанай зямлі сеем збожжа, гадуем статкі, і на гэта ёсьць план здачы!), з вопраткай, з грашыма, з дзеткамі, каго пасылаем на адпачынак. Тым часам прэзідэнт МАГАТЭ сьцьвярджае, што рэакцыя страшэнна бушуе (200°) у пахаваным пад саркафаг рэактары. І далей: ядзерная пошасьць, выпраменьваньне – роўнае: ці каля самага рэактару, ці за 300 км ад яго! Такого нялюдскага зьнішчэньня людзей сьвет ня бачыў. І мы, самыя рахманьыя і цярплівыя ў сьвеце, не зазнавалі яшчэ.

Мала таго, наша зямля запаскуджаная і ракетнымі ўстаноўкамі, прыкладна дзьве траціны іх пастаўленыя ва ўсіх кутках краіны.

Мала і гэтага! Дэмантаваныя ракеты везлі чорт ведае адкуль, каб канчаткова зьнішчыць іх пад самай нашай сталіцай, каля Койданава (Дзяржынск).

Мала таго! Нашых хлопцаў, узяўшы ў армію, накіроўваюць на Новую Зямлю і ў іншыя блізкія да ядзерных выпрабаваньняў мясьціны. Ведаю такіх і іхніх бацькоў асабіста.

І яшчэ ня ўсё! Калі што якое, у першую чаргу пачнуць шпурляць ядзерныя гасьцінцы на Беларусь: тут жа намножана чорт колькі такіх жа гасьцінцаў. А колькі той Беларусі? Жменька пяску на божаі далоні.

111

Цяпер – смутнае.

І верасня 1990 г. памёр, ці даканалі ў лечкамісіі, як сказаў па тэлефоне доктар, Міхал Дубянецкі. Многа добра рабіў людзям і ў ЦК, калі працаваў там, і ў выдавецтве, пакуль ня зьбіў яго з ног інфаркт. Мог ён і назву ў выдавецкім плане замацаваць, і колькасьць аркушаў

у кнізе павялічыць, і сказаць што да ладу ў абарону кнігі (Быкаў). Пайшоў на пенсію, перакладаў нешта, а больш займаўся справамі Народнага фронту, хадзіў па высокіх установах, дамагаўся фронту прызнання і правоў. Ну, відаць, зарабіў другі інфаркт праз гэта. Сям'я ў яго, відаць, была, у добрым сэнсе, беларуская. Сам расказваў: у школе настаўніца вельмі хваліла рускую мову – а што б мы рабілі без яе! Ягоная дачка ўстала і доўга ня думаючы рэкнула: «А мы б гаварылі па-беларуску». У настаўніцкай – жах, быў канец 60-х ці 70-х гадоў. Зьбіраліся выключаць малую, ушчуваць бацькоў? Дазналіся, што бацька працуе ў апарце ЦК, прыгасілі ўструшню.

Шкада чалавека. Яму мала перайшло за 50. Але не шанавалі зусім, казалі, заглядаў у шклянку ня менш, як да першай хваробы. Гэта не ў асуджэнне, а таму, што сапраўды шкада.

111

Сённяя ноччу доўга блукаў у цёмным горадзе, пакутліва хацеў прачнуцца – і ня мог. А наўкол – ніводнага пробліску, няма нават нагадкі пра сьвятло, як бывае ў самыя цёмныя, пераднавальнічныя ночы. Было вельмі нудна і непамысна, пакуль не пачаў усьведамляць, што гэты горад – Лім, месца, якое Дантэ прызначыў для вечнага заспакаення паэтаў. Дарэчы, нейкія постаці снаваліся і завывалі рытмічныя радкі.

Няўжо – ужо? Не хацелася б... Раніцаю думкі набылі нечаканы кірунак. Я не блукаў у сьне, а проста быў у рэдакцыі «ЛіМа» («Літаратура і мастацтва»). Толькі каму б там завываць?

111

На Суматры расьце рафлезія Арнольдзі – самая вялікая расьліна ў сьвеце. Сьцябла ня мае, смочка з вінаградападобнай ліяны. Міжволі ўспомніш ахвотнікаў пераносіць законы грамадскага разьвіцьця ў сьвет расьлінаў! Звычайны выпадак паразітызму, аплочаны згубаю аднаго індывіду праз незвычайны рост і хараство паразіта.

Мне больш да сэрца водная расьліна *валісьнерыя*, пра яе пісаў, калі не памыляюся, Метэрлінк. Наквець валісьнерыі, каб расьцьвісьці, усплывае на паверхню вадаёму і адрываецца ад караню.

Высакародна! І зноў жа падобна ў самаахвярнасьці да чалавека, які парывае з асяроддзем, каб даць цьвет і плён сярод іншых людзей.

111

І хто толькі не хадзіў у дзеях кіно! Нават генерал-харунжы Юры Цюцюнік, пасля таго, як чэкісты выманілі яго з-за мяжы, працаваў рэдактарам на Адэскай кінастудыі і сыграў самога сябе ў фільме «Пілсудскі купіў Пятлюру».

111

«Кітайскія імператары Мінскай эпохі» – гэта піша «Литгазета». Не эпоха Мін была, а дынастыя (палавіна XIV – палавіна XVII стагоддзя), заснаваў яе, як ні дзіўна, сялянін Чжу-Юань-чжан, ён змагаўся з манголамі, выгнаў іх і абвясціў сябе імператарам.

Мой знаёмы быў расчараваны: мінскія імператары, і ніякага дачынення да Мінску!

111

Талстой успамінаў, як у маленстве, прачытаўшы «Парашу-сібірачку» Палявога, захацеў напісаць гэтую аповесць наноў.

Колькі Талстых патрэбна ў наш час, калі падобных (горшых, у многа разоў горшых!) аповесцяў, што патрабуюць напісання наноў, не пералічыць.

111

Божа, сьветлы мой беларускі Божа! Жажні ты перуном, ці скажы Ільлю прароку, калі сам гэтым не займаешся, каб нашумеў ён на нашых газетчыкаў і нарысістаў: хай трохі аглядаюцца, калі яны пішуць. Мова – хоць газеты ў рукі не бяры!

111

В. у Саюзе расшыфраваў, што значыць БелСЭ: Броўка Еў Лежачы Сала, Эх! І дадаў: «Ты ня Броўка, ня псуі слоўка».

Ах, як псуюць наша слова і дарагую паперу. Прачытаў кніжачку, і стала шкада чалавека. І ўваход у сябе і выхад толькі ў сябе. «Сам сябе слухае, сам сваё нюхае», – казаў Колас.

Адкуль жа такая грэблівасьць да пранікнення ў сьвет, у прастор, у чалавечае сэрца? Чалавек увесь час нібы пакручваецца перад люстэркам: глядзіце, я – разумненькі, я – тонка адчуваю, а вы што? Прыблізныя, а вось я – сапраўдны.

І неўзаветку для сябе самога праз гэта спозьненае – застарыя ўжо! – какецтва і жаманства ці, яшчэ горш, праз нарцысізм становіцца прыблізным, бо піша не самога сябе, а позу, якую прыняў перад людзьмі.

А здаецца – і разумны, і дасьціпны: рука ўвішная, вока зяркатае. Няўжо гэта ўсё *было*, мінулася? Пахадзіў каля пісьменьніцкага руля, раздурэў пад гэтай затулаю, а як адабралі яе – пакрыўдзіўся.

Пакрыўджаны пісьменьнік кепска піша. Выслоўе – не маё. Гэта ведалі літаратурныя дыверсанты з РАПП і пазьнейшыя іх атожылькі. Ведалі і стараліся пакрыўдзіць у друку нізашта-ніпрашта Прышвіна,

Ляонава, Купалу – каб працавалі не на ўсю сваю пісьменьніцкую сілу, а на іхнім, раппаўскім, узроўні, лепш – на ўзроўні іхняга балотца.

Але арэшкі не на іх кволья зубы, і выдатныя майстры як пісалі, так і працягвалі, хоць не заручыся, што ў 30-я і на іх не патыхала затхлым духам таго балотца. А вось Ус. Іванава, А. Даўжэнку намагліся такі, дасталі, і не казалі гэтыя магутныя таленты ўсяго, што мелі сказаць.

111

Застаецца мне на самым дне, як кажуць... Нейкі д'ябал хапае сэрца ў ляшчоткі і цісьне. Уначы па паўгадзіны сяджу, зьвесіўшы ногі з тахты, і прыслухоўваюся: ужо? Але неяк дацягваю да раніцы, паўзу ў душ, глытаю шклянку гарбаты і – за стол! Курам на сьмех: за раніцу – паўстаронкі, мала калі цэлую выцягваю.

Неяк дзіўна: нічога не шкада і няма ніякай крыўды.

Ня крыўдна, што месяц назад папрасіўся, а дагэтуль ня трапіў на прыём. Відаць, мяркуюць, што пачну скардзіцца, а ў мяне справа не свая – класічная спадчына.

Ня крыўдна, што пачужэў здольны і душэўны, асабліва калі ты яму патрэбен, чалавек – я двойчы чытаў яму новыя вершы, слухаў пахвалу і разумеў: ён ніколі не даруе сабе і мне – чаму не сказаў сказанага мною сам. І ён, здаецца, не замарудзіў перабегчы мне дарогу ў выданьні, а магчыма, улічваючы яго сувязі і прабітнасьць, нашкодзіў больш.

Ня крыўдна, што з друку выціскаецца прозьвішча, дробненькія рэдактары выкасоўваюць строфы з вершаў не папярэдзіўшы, малюпа-сенькія паэцікі ў рызах розных кансультантаў, крытыкаў і прафесараў зажмурваюцца, каб як ямчэй абмінуць цябе ды ўпотай штурхнуць локцем.

Нічога ня крыўдна.

Толькі, як яна застаецца без мяне, мая беларуская мова? Ня думаю, каб беларусы, занядаўшы ўжываньне свае мовы ва ўстановах, на шыльдах, на экране, падышлі бліжэй да камунізму, скажам, за ўкраінцаў ці літоўцаў, якія пішуць «Львів» на аўтобусах і «Vilnius» – на цукерках. Самалі – адна траціна беларускай зямлі па насельніцтве – атрымала суверэнэтэт толькі, здаецца, у 1960 годзе. Гадоў праз дзесяць, зрабіўшы пераварот, краіна прыйшла да дэмакратычнага кіраваньня, каб абвясціць раз і назаўсёды: «З 1972 г. самалійская мова становіцца адзінай афіцыйнай мовай краіны. Зробленыя захады дзеля ўвядзеньня новай пісьменнасьці». І гэта ў далёкай Афрыцы, дзесьці паміж Індыйскім акіянам і Адэнскай затокай!..

